

HAMERLI PETRA–SOMORJAI ÁDÁM OSB

LORENZO SCHIOPPA ELSŐ MAGYARORSZÁGI NUNCIUS A PROTESTÁNSOKRÓL

1920–1924

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követően Csehszlovákiában, Jugoszláviában, Magyarországon és Romániában az első világháborút lezáró Párizs környéki békekötéseket követően alakult önálló nunciatura. A trianoni békeszerződés után és azt követően, hogy gróf *Somssich József* személyében a magyar kormány követet küldött a Vatikánba,¹ 1920. augusztus 10-én *Lorenzo Schioppa*² kapott kinevezést, érseki címe: Justinianopolis-i. (A nuncius követutasításának szövege és elemzése már megjelent.³) A nunciusi jelentések hivatali példányait a Vatikáni Titkos Levéltár „Archivio Nunziatura di Ungheria” fondja őrzi, a politikai jellegű jelentések eredeti jeinek nagy részét pedig a Vatikáni Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciójának történeti levéltára, amely az egykori Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációjának jogutódja.⁴ Ezekből a nunciusi jelentésekből új szempontból, nevezetesen a világ és a katolikus egyház történéseinek részeként világíthatók meg az egyes magyarországi események.⁵

Schioppa nuncius, mint más diplomaták is, rendszeresen jelentett hivatali előljáróinak a Vatikánba. A címzett minden esetben a bíboros államtitkár volt, aki a Vatikáni Államtitkárság élén áll és napi kapcsolatban van a mindenkori pápával, esetünkben *Pietro Gasparri* bíboros.

Közlésünk célja az, hogy képet, ízelítőt adjon Lorenzo Schioppa Magyarországról alkotott benyomásairól. Az apostoli nuncius megítélése nyilvánvalóan befolyásolta azt is, hogy a Vatikánban milyen kép alakult ki a két világháború közötti magyar viszonyokról, politikáról, ez esetben a protestánsokról. Az, hogy a magyar politikai elit mi-

¹ Gróf Somssich József 1920. július 26-án kezdte meg hivatalát és vizsgált periódusunk nagy részében, 1924. szeptember 27-ig volt vatikáni követ.

² Lorenzo Schioppa (1871–1935), nápolyi egyházmegyes rk. pap, 1920–1925 között magyarországi apostoli nuncius, mocissusi c. érsek, ezt követően haláláig hollandiai internuncius, 1927–1928-ban internuncius Litvániában is.

³ A követutasítás szövegét lásd: MRKONJIC, 2008. 274–284. – Elemzésére lásd TÓTH, 2015. 85–105.

⁴ Lásd: SOMORJAI, 2016a. 219–248. Lásd még UÓ: 2016b. 45–57.

⁵ Így pl. a Trianont követő helyzetről lásd HAMERLI 2017. 80–96. – A következőkben a forrásokra való levéltári hivatkozásokat csak azok esetében adjuk meg, amelyeket részletesebben elemzünk. A többiek vonatkozó hivatkozásait megtalálhatjuk sajtó alatt lévő kötetünkben: HAMERLI–SOMORJAI, megjelenés alatt.

ként vélekedett Schioppa tevékenységéről, amely olykor túlzott beavatkozást, illetve beavatkozási szándékot jelentett az ország felekezeti viszonyaiba, nem világlik ki a nuncius jelentéseiből. Mivel írásunk szándéka a forrásközlés, a szentszéki megbízott küldetésének értékelésétől ez esetben eltekintünk.

A magyarországi vallási–felekezeti helyzet

Az első magyarországi nunciust megérkezésekor és az 1920 októberében tartott XIII. Katolikus Nagygyűlésen is kitörő örömmel fogadták, amint arról Schioppa 1920. október 4-én és október 27-én beszámolt.⁶ Ugyanakkor megállapította, hogy a katolikus felekezet mellett igen erős a protestantizmus jelenléte az országban, amelynek mind a parlament, mind a sajtó kedvezni igyekezett. Az egyik magát kereszténynek nevező parlamenti párt sem kizárólag katolikusokat számlál a tagjai között.⁷ A sorrendben 155. jelentésében, amely 1920. november 23-án kelt,⁸ a nuncius az első világháború, valamint az 1918–1919-es forradalmak alatti időszak magyarországi vallási helyzetét elemezte, amelyben öt olyan okot fedezett fel, amelyek miatt a katolikusok politikai téren kénytelenek voltak együttműködni a protestánsokkal a keresztény pártban.

Az *első ok* a protestánsok létszámbeli növekedése volt, amit Schioppa a történelmi országterület elvesztésének következményeként értékelt, miután ennek eredményeképp – noha arányukban a katolikusok többen lettek Magyarországon, mint korábban voltak – a protestánsok száma is megnövekedett az országban. Ezenkívül pedig a protestáns vallásúak körében nagyobb volt az értelmiségiek aránya, mint a katolikusok között. A magyar protestantizmus erősségét főként abban látta, hogy erősebb a hite és nagyobb a szervezetségi foka. Schioppa szerint ez abból fakad, hogy a protestantizmus fokozatosan, saját erejéből nyerte el felekezeti egyenjogúságát. A kezdeti vallásüldözést követően a protestánsok lassacskán kivívták előbb a vallási toleranciát, majd a szabad vallásgyakorlás engedélyezését. Az utóbbiért folytatott küzdelem hitében erősebb közösséget formált, mint az állam kegyeihez hozzászólt, elkényelmesedett katolikusoké. A protestáns gyülekezetek és iskolák is a hívek összefogásának, anyagi áldozatvállalásának köszönhetően jöttek létre. Vagyis, Schioppa összegzése szerint, a protestantizmus ereje ebben a közösségi erőben rejlett, függetlenül keresztény hitüktől. A protestáns egyházak, a hívő tömegek támogatását élvezve, bevehetetlen erősségeknek számítnak.

A *második oknak* a nuncius a katolikusok erkölcsi gyengeségét tartotta. Bár a katholicizmus az utóbbi években kétségtelenül virágzásnak indult Magyarországon, morálisan korántsem olyan erős, mint a protestantizmus. A magyar katolikus egyház erejét az gyengítette, hogy kizárólag anyagi javaira és az állam támogatására támaszkodott. A klérus nagy része – beleértve a szerzeteseket is – elszokott az egyházzal való kommu-

⁶ Lorenzo Schioppa 1920. október 4-én kelt 9. sz., és 1920. október 27-én kelt 56. sz. jelentése. A katolikus nagygyűléseket az első világháborút követően 1920-tól rendezték meg újra.

⁷ Lorenzo Schioppa 1920. október 24-én kelt 47. sz. jelentése.

⁸ Lorenzo Schioppa 1920. november 23-án kelt 155. sz. jelentése. Jelzete: S.RR.SS. AA.EE.SS. Austria–Ungheria, pos. 1466–1467, fasc. 594, foll. 47r–50v.

nikációtól. [!] A püspökök között is akadtak jó néhányan, akik nem a legmegfelelőbben teljesítették a feladatukat.

Schioppa azonban – legnagyobb öröme – azt tapasztalta, hogy ez a hanyatlás megállt, és 1920-ra a katolicizmus újjászületésnek indult Magyarországon. A nuncius szerint ez nem csekély mértékben a *Zichy Nándor* (1829–1911) által alapított Néppártnak volt köszönhető,⁹ noha a pártnak nem volt jelentős súlya a politikai életben. A nuncius megfigyelése szerint a magyar katolikusok azonban még így is távol állnak attól, hogy számuknak megfelelő erőt képviseljenek. Ez nemcsak a protestánsokkal szemben jelent veszélyt, hanem a szabadkőművesekkel szemben is, akiket – mint írja – az ateisták és a zsidók támogatnak. Ez a liberális és radikális befolyás, amely a 19. század utolsó negyedét és a 20. század első éveit jellemezte Magyarországon, állandó fenyegetést jelentett a vallási érdekek szempontjából, főleg az oktatásra.¹⁰

Ebből ered a *harmadik ok*, amely Schioppa szerint szükségessé tette a katolikusok és a protestánsok együttműködését: közös érdeknek bizonyult az egyházi oktatás megmentése. Magyarországon az iskolák nagy része egyházi kézben volt, ám a 19. századtól kezdődően az állam egyre nagyobb teret kívánt betölteni az oktatásban. A küzdelemben a katolikusok gyengének bizonyultak és sok intézkedést elfogadtak, a protestánsok azonban, akik – szerinte – többségben voltak a parlamentben, így sikeresen ellenálltak az oktatást érintő beavatkozásokkal szemben. Ez hívhatta életre az együttműködést. Később azonban – Schioppa meglátása szerint – a protestánsok inkább a zsidósággal kezdtek együttműködni, a katolikusok pedig magukra maradtak. Egyedül Zichy pártjának sikerült teret nyernie a közéletben és a sajtóban. A bolsevizmus előretörését, majd leverését követően a protestánsok nem kívántak több együttműködést a zsidósággal, így ismét a katolikusokhoz fordultak, akik – attól félve, hogy nemleges reakció esetén a protestánsok visszapártolnak a zsidókhoz, és újból proletárdiktatúra lesz az országban – elfogadták ezt a közeledést.

A keresztény párton belüli együttműködés *negyedik okát* Schioppa abban találta meg, hogy nehéz lenne a párt feloszlata. Személy szerint nem tudta bizonyossággal megállapítani, hogy a párton belüli együttműködés folytatódhat-e és folytatódnia kell-e. Voltak, akik úgy vélekedtek, hogy egy tisztán katolikus szervezet nem lehetett volna sikeres, mert nemhogy többséget nem képviselt volna a parlamentben, de még számottevő kisebbséget sem. A legjelentősebb katolikus politikusok közül – mint például Apponyi Albert – kevesen vettek volna részt egy ilyen pártban. Ráadásul egy katolikus szerveződés eredményezhette a protestánsok pártba tömörülését is, akik a nuncius meglátása szerint erősebbek lettek volna, valamint szövetkeztek volna a nem gyakorló katolikusokkal, a liberálisokkal és a zsidókkal is. Mások úgy tartották, hogy a katolikusok és a protestánsok egysége nem volt szívből jövő, hanem inkább az ország akkori nehéz helyzetéből fakadt. Schioppa valószínűsítette, hogy a földreform¹¹ kivitelezését

⁹ Katolikus Néppárt, 1894 végén alapította Zichy Nándor.

¹⁰ Lorenzo Schioppa 1920. november 23-án kelt 155. sz. jelentése. Jelzete: S.RR.SS. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, pos. 1466–1467. fasc. 594, foll. 47r–50v.

¹¹ 1920. évi 36. törvénycikkkel elfogadott Nagyatádi Szabó István földművelésügyi miniszterhez köthető földreformról van szó.

követően az egység fel fog bomlani, mert a kisgazdák, akik javarészt protestánsok [!] voltak, el fognak zárkózni a katolikusoktól. Végül akadtak olyanok is, akik úgy vélték, hogy a katolikusok képesek lesznek egyedül is sikeresen szerveződni, de Schioppa szerint az ő érvelésük inkább illúzió jellegűnek volt tekinthető.

A katolikus befolyás gyengülésének *ötödik*, egyben utolsó *okát* a gyakorló katolikusok számának csökkenésében látta.

Összegezve tapasztalatait, a nuncius arra a következtetésre jutott, hogy a magyar katolikusokat inkább a külsőségek jellemezték, mint a belső meggyőződés. Voltak katolikus ünnepek, ceremóniák, és hangoztatták a kereszténység régi tradícióját, a valóban hithű katolikusok száma azonban csekélynek bizonyult. Egy Schioppa által ismert felmérés ugyanis rávilágított arra, hogy a katolikusoknak mintegy 80–90%-a nem látogatta a vasárnapi szentmisét, az emberek inkább anyagi javaikat gyarapították. Vagyis a protestánsok túlsúlyba kerülésének fő oka abban rejlett, hogy míg nekik erős volt a meggyőződésük, addig a katolikusok hite gyenge lábakon állt. Emellett a klérus keveset törődött a katolikus társadalom megszervezésével. Ezt gyakorlatilag teljes egészében a szerzetesrendekre bízták, akik ugyan fáradhatatlanul munkálkodtak az ügyön, ám ez önmagában kevésnek bizonyult. 1920 végén viszont már megnyilvánultak a katicizmus közelgő felvirágzásának jelei.

A „Kulturkampf” veszélye a protestánsok részéről

Az első budapesti nuncius ezt követően majdnem kétezer jelentést fogalmazott meg és küldött el hivatali feletteseinek. Témánk szempontjából ezek közül az 1922. október 18-I, 2044. számú jelentése emelkedik ki, amely a protestánsok növekvő befolyásáról szól.¹²

Annak ellenére – írta a nunciusi jelentés –, hogy a protestánsok számos engedményt kaptak Magyarországon, folyamatosan a katolikusok szemére vetik, hogy megítélésük szerint mennyire hajlíthatatlanok a protestánsok kéréseivel szemben, és hogy az ő kárukra így kezeznek terjeszkedni.

A nuncius példaként említette azt, hogy amikor az 1922. október 7 és 10-e között megrendezett katolikus nagygyűlés a katolikus hit megerősödését mutatta, a protestánsok leplezetlen irigységgel álltak a katolikus egyház sikere előtt. Ez a féltékenység azt eredményezte, hogy az evangélikusok október 13-án tartott gyűlésén a résztvevők nyíltan sértegették a katolikusokat.

Az említett gyűlésen az evangélikus egyház felügyelője energikusan tiltakozott *Haller István* keresztényszocialista képviselő beszéde ellen, aki kifejtette, hogy miután Magyarországon a katolikus felekezethez tartozók alkotnak többséget, ennek megfelelő jogok illetnék meg őket. A felügyelő kifejezte abbéli reményét, hogy nem minden katolikus ért egyet Haller nézeteivel. A felvetésre adott nemleges válasz esetén a protestánsok készen mutatkoztak egy Kulturkampf elindítására, amelynek sikerében biz-

¹² Lorenzo Schioppa 1922. október 18-án kelt 2044. sz. jelentése. Jelzete: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, pos. 7. P.O, fasc. 5, foll. 47ar-48r.

tosak voltak. Ezen kívül az egyházfelügyelő kitért az ópusztaszeri Árpád-kör esetére, amelynek ünnepségen *Zadravec István* tábori püspök azért utasította vissza a részvételt, mert egy protestáns tisztviselő után következett volna.¹³ A protestáns megbízott elítélte a püspök és általában véve a katolikusok hozzáállását, és tiltakozott az ugyancsak keresztény párti *Vass József* miniszter beszéde ellen, aki a Parlament előtt hathatós érvekkel igyekezte megmagyarázni a tárgyban képviselt katolikus álláspontot.

Az evangélikus inspektor szavait az evangélikus közösség egy megbízott előadójának felszólalása követte. Az illető a katolikus egyházi tekintélyek által egyes házasságok esetén kért reverzálissal szemben lépett fel, nem tudott azonban kellően meggyőző érveket felsorakoztatni nézetei mellett. Az előadó egy titkos pápai dekrétumról¹⁴ beszélt, amely megtiltja a katolikus papoknak, hogy reverzális nélkül megáldják a egyes házasságokat. A magyar püspöki kar kérte a Vatikántól, hogy Magyarország esetében ne alkalmazzák ezt a dekrétumot, ám a pápa megtagadta, hogy kivételt tegyen. A beszédben elhangzott az is, hogy a dekrétum a protestánsok megítélése szerint ellenkezik az alkotmánnyal, ezért Magyarországon nem lehet érvényesnek tekinteni. Az előadó javasolta végül, hogy nyújtsanak be a kormányzónak egy kérvényt a protestáns érdekeket sértő dekrétum felfüggesztése érdekében.

Más felszólalók – nyilvánvalóan az előző szavaktól áthatva – szorgalmazták, hogy a protestáns lelkészek lépjenek fel a katolikus papság ellen a egyes házasságok szabályozásának kérdésében. Úgy vélték, hogy a kormányzónak a királyi tetsvényjogot¹⁵ kellene alkalmaznia az ügyben. A gyűlés végén az inspektor ígéretet tett arra, hogy bemutatja a kormánynak az ülés határozatát, amelyben a protestánsok a dekrétum felfüggesztését kérték.

A nuncius értekezett az esetről *Csernoch János* hercegprímással, aki nem tulajdonított nagy jelentőséget az ügynek, és optimistán szemlélte a helyzetet. Más fontos politikai személyiségeket viszont aggasztott a protestánsok akcióba lendülése, akik erős támaszra leltek Horthy és Bethlen személyében: ismeretes, mindketten reformátusok voltak.

Egy közjáték: katolikus parlamenti interpelláció a nunciusnak adott kormányzói kitüntetés ellen

A korszakban fellelhető katolikus–protestáns nézeteltérésekről hiba lenne azt gondolnunk, hogy azokat csupán a protestánsok idézték elő. Schioppa 1923. január 26-án kelt

¹³ Utalás az 1922. szeptemberében kelt 1989. sz. jelentésre.

¹⁴ Az, hogy egyes házasságot katolikus szertartás szerint csak reverzális (a protestáns fél ígérete arra, hogy a születendő gyermekeket a katolikus hitnek megfelelően fogja nevelni) birtokában lehet kötni, ismert kánonjogi szabály.

¹⁵ Királyi tetsvényjog, latinul *placetum regium* a királynak a főkegyúri jogból származtatott vélt joga, miszerint a pápaságnak az országba küldött iratait előzetesen átvizsgálhatja, azok továbbítását, kihirdetését vagy hatályba lépését megakadályozhatja. E cenzúrajog korlátozná az egyház legelemibb szabadságát.

jelentése, amelyben egy, a magyar parlamentben elhangzott nuncius elleni támadásról írt, kitűnően példázza, hogy az ellentéteket egyes katolikus politikusok is táplálták.¹⁶

Schioppa véleménye szerint az eset kitűnően érzékeltette, milyen heves politikai küzdelmek folytak Magyarországon. Mint arról a nuncius már több alkalommal beszámolt, a legitimisták és egyéb ellenzékiek részéről gyakorta érték támadások Horthy kormányzót református vallása miatt. A Vatikán megbízottja úgy vélte, hogy emiatt nem Horthyt, hanem inkább a magyar népet lehetett volna hibáztatni, amiért katolikus többségű állam léte a kormányzói tisztségre protestáns vallású politikust állított: „Több alkalommal beszámoltam már Eminenciádnak arról a gyűlöletről és haragról, amellyel a legitimisták és más ellenzéki pártok viseltettek a kormányzó iránt, akinek bűnéül egyebek mellett azt rótták fel, hogy protestáns. Közben megfeledkeztek arról, hogy ha ez bűnnek tekinthető, úgy a nemzet bűnéről van szó, amely katolikus többségű volta ellenére egy protestánst választott kormányzójául.”¹⁷

Az 1923. január 24-én tartott parlamenti ülésen az egyik ellenzéki képviselő, *Strausz István* – a nuncius szerint jogosan – szót emelt a protestánsok növekvő közéleti befolyása ellen. Mivel azonban nem volt bátorsága ahhoz, hogy a kormányzó személyét és felekezeti hovatartozását támadja, azt kifogásolta, hogy az apostoli nuncius – a diplomáciai testület nevében – újév alkalmából kifejezte jókívánságait Horthynak. Strausz szerint ez rendkívül rossz benyomást keltett a magyar katolikus körökben, ahol úgy vélték, hogy nem ez volt a legmegfelelőbb alkalom a katolikus egyház és a kormány közeledésére, annál is inkább, mert a főhatalom kérdését még nem szabályozták az országban. A katolikusok azt sem vették jó néven, hogy a nuncius kitüntetését fogadott el a protestáns kormányzó kezéből. A házelnök félbeszakította Strausz beszédét, mondván, hogy egy képviselőnek nem áll jogában külföldi diplomatát támadni.

Schioppa úgy vélte, hogy mivel mindkét vád ostobaság volt, nem kellett különösebben megvédenie magát. Az első esetben a diplomáciai testület vezetőjeként felmerülő egyik kötelességének tett eleget, a másodikban pedig úriemberként viselkedett, amikor szívesen fogadott egy kiemelkedően udvarias gesztust az államfőtől. Ennek értékét csak tovább növelte az a tény, hogy egy protestáns politikus adta a kitüntetését, Schioppa személyén keresztül, a katolikus prelátusnak. A nuncius hozzáfűzte, hogy újévi beszédében egyetlen dicsérő szót sem ejtett a kormányzóról, szem előtt tartva Horthy felekezeti hovatartozását és tisztelve a katolikusok érzéseit.

Ráadásul a két vád hamisnak bizonyult abban a tekintetben, hogy az említett esetek semmiféle rossz benyomást nem keltettek a katolikusokban, sőt, a kitüntetés miatt Schioppa számos gratulációt kapott tőlük, beleértve a püspöki kart, mindenekelőtt az esztergomi érseket. A nuncius arra készült, hogy megvitassa a történeteket a jó katolikus hírében álló Strausz képviselővel, akit Schioppa nem tartott jó katolikusnak, miután nem állott nyilvánosan, a parlamentben támadást intézni a pápát képviselő apostoli

¹⁶ Lorenzo Schioppa 1923. január 26-án kelt 2191. sz. jelentése. Jelzete: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, pos. 1. P.O, fasc. 1, foll. 37r–38v – A P. O. jelentése: posizione originaria, az 1922. évi levéltár nyitást követően jelenik meg, s az egész ún. IV. periódusban jelen van, 1939 februárjáig. A levéltárban láthatóan újraszámozták a pozíciókat.

¹⁷ I. h. fol. 37r.

nuncius ellen, ráadásul úgy, hogy a vádakat tulajdonképpen a protestáns államfőnek címezte. Ezenfelül az Apostoli Szentszék magyarországi követeként Schioppa mindkét esetben a legszorosabb értelemben vett kötelességét teljesítette.

Közben a katolikus sajtó tiltakozását fejezte ki Strausz képviselő felszólalása ellen. A katolikus lapként számon tartott *Új Nemzedék* január 26-ai, 996. száma tudósított Strausz beszédéről, kifejtve, hogy bár a politikus számos jogos észrevételt tett Magyarország aktuális helyzetéről, súlyos hibát követett el azzal, hogy kritizálta a nunciust, aki a valóságban nem a katolikus egyház nevében köszöntötte újév alkalmából a kormányzót, hanem kizárólag a diplomáciai testület vezetőjeként. A pápai nunciust azért sem illethette volna kritika, amiért elfogadta a kormányzótól kapott kitüntetést, inkább örülni kellett volna a protestánsok és a katolikusok effajta közeledésének, amit a pápa is szorgalmazott.

A magyar protestánsok és az egyházi javak

A nuncius nemsokára találkozott a protestánsok azon követelésével is, miszerint részt kívántak a földvagyonból. Erről az 1923. május 3-án kelt jelentésében számolt be.¹⁸

A jelentés szerint 1923. április 13-án egy protestáns küldöttség kereste fel Bethlen Istvánt, hogy kifejezze a miniszterelnöknek a református, az evangélikus és az unitárius egyházak kívánságait. Ezeket három pontban foglalták össze. 1. A Kollégiumaik „megfelelő” javadalmazása ingatlan biztosításával. 2. Minden „protestáns püspökség”¹⁹ részére 500 hold (egy hold kb. 4800 négyzetméter) terület. 3. Minden szegény protestáns plébánia részére 50 hold föld. E területeket az állami javadalmakból kellett volna átadni a protestánsoknak, illetve pontosabban a tőkehozadék-adóból, amely az állami latifundiumok mintegy 20%-át tette ki.

Schioppa értesülései szerint a miniszterelnök beleegyezett abba, hogy mindezt a protestánsok rendelkezésére bocsássa. Eszerint az állam mintegy 50–55 ezer hold földet adott volna a mai Magyarország területén lévő protestáns egyházaknak.

A protestánsok legfőbb érve az volt, hogy feltételezésük szerint a katolikus egyház javadalmi az állami vagyon részét képezték, amelyet Szent István, Szent László és utódaik adtak át az egyháznak. A 16. századtól kezdve Magyarországon több vallási felekezet élt együtt, és emiatt – a protestánsok érvelése szerint – az egyházi javadalmakat szét kellene osztani közöttük, egy bizonyos hányadukat fenntartva a protestánsoknak. A jelentés fontosnak tartotta megjegyezni ezzel kapcsolatban, hogy ugyanakkor a protestánsoknak eszük ágában sincs földet adni a zsidóságnak, noha ez a felekezet 1923-ra már az ország népességének 6%-át tette ki (a történelmi Magyarországnak pedig 4–5%-át).

¹⁸ Lorenzo Schioppa 1923. május 3-án kelt 2399. sz. jelentése. Jelzete: RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, pos. 1. P. O, fasc. 1, foll. 73r–75r.

¹⁹ Schioppa megjegyzi, hogy ezt a terminust ekkor használták először. Protestáns szóhasználatl az egyházkerületet jelöli.

A fenti hipotézist a nuncius hamisnak tartotta. A korabeli történelmi kutatások szerint – mint írja – Szent István és Szent László saját vagyonuk felhasználásával finanszírozták a püspökségek alapítását és fenntartását. A család – uralkodó dinasztia lévén – jelentős méretű latifundiumokat birtokolt, amelyek akkor még lakatlanok voltak. Emellett számos esetben javadalmazták az egyházi magánszemélyeket is; így tett szert javadalmakra például a veszprémi püspökség vagy a bencés rend. A rátóti prépostság az Esterházy-család, a felsőőri pedig a Batthyány-család adakozásának köszönhetően jöhetett létre.

A javadalmak adományozásának később a katolikus ügy szolgálata, azaz a katolikus kultúra és hit fenntartása vált céljává. Az állam, a haza iránti kötelességteljesítés címén, adó formájában megszerezte ezeknek a javadalmaknak egy részét, ám ahelyett, hogy a közjó szolgálatába állította volna a vagyont, olyan vallási szervezetnek adományozta, amely szemben állt a földeket eredetileg ajándékként kapó katolikus egyházzal. Ezzel az állam – nuncius szerint – megsértette az adományozók akaratát. Mivel a 18. század folyamán katolikus (vagy zsidó) tulajdonban lévő területeket adományozott a protestánsoknak, súlyosan sérti a liberális politika által gyakran hangoztatott ökumenikus elveket is, mint a vallásszabadság vagy a lelkiismeret szabadsága. Ezen túl a nuncius rámutatott arra is, hogy a katolikus plébániák igencsak rossz helyzetben voltak a protestáns fenntartásúakhoz képest, mint ahogyan arról Schioppa már az 1920. november 23-án kelt, 155. sz. és az 1922. június 24-én kelt, 1834. sz. jelentéseiben adott tájékoztatást. A nuncius azonban úgy vélte, hogy ez a fájdalmas téma időről időre napirendre kerül, mivel a helyzet egyre súlyosabb.

A helyzet alakulásában a javadalmakat birtokló egyháziak is hibásak voltak, akik elhanyagolták a rájuk bízott körzeteket. Az előző évszázadban semmilyen lépés nem történt az egyházszervezet fejlesztése érdekében, annak ellenére, hogy eközben a népesség rohamosan, egy évszázad alatt legalább a kétszeresére nőtt. Új plébániák viszont nem épültek. Ennek oka az volt, hogy a javadalmasok (püspökök, káptalanok stb.) nem voltak hajlandóak kiszakítani a földjeikből 90–60–80 holdat, amennyire egy adott helyen szüksége van az 1000–1900 katolikus hívőnek. Ezzel szemben a protestánsok esetében 200–300 emberre jutott egy lelkipásztor. A jelentés keltekor az a veszély állt fenn, hogy a protestánsok még ezen felül is kapnak parókiákat, míg a 2000 katolikus²⁰ anélkül marad.

Schioppa különösnek tartotta azt is, hogy amikor a katolikusok nyújtottak be igényt új plébánia alapítására, akkor a kormány kijelentette, hogy erre csak abban az esetben nyílik lehetőség, ha a katolikus hívek száma legalább 800 fő az adott területen. Az viszont közérdeknek tűnt, hogy a protestánsoknál minden 290–300 fős csoportnak külön lelkipásztora legyen! A protestantizmust a malthuzianizmus²¹ fenyegeti, azaz egyre jelentősebb létszámsökkenés jellemzi, miközben sok területen jelen van. Miért szükséges – tette fel Schioppa a kérdést – támogatni éppen most?

²⁰ A jelentés a 2000 lelkes plébániákra utal.

²¹ Thomas Malthus (1766–1834) közgazdász, pap elmélete a túlnépesedésről. Az adott összefüggésben az alulnépesedés értendő.

A nuncius nem tudta, mitévő legyen. Úgy vélte, hogy a protestánsok kérései esetén semmi módosítást nem lehet elérni a kormánynál, ezért feleslegesnek tartott bármit is lépni az ügyben. A kormány ugyanis vélhetően azt válaszolná – amint arra már volt is precedens a korábbiakban –, hogy ők nemcsak a katolikusoktól, hanem a protestánsoktól és a zsidóktól is ugyanúgy adóban kérik a javakat, amelyek ezután együttesen állami javadalmakká válnak. Ezért a kormány nem tagadhatja meg az adományozást az állampolgárok egy csoportjától pusztán azért, mert protestánsokról van szó. Ráadásul létezett egy olyan törvény (az 1848. évi 20. tc.), amely kimondta, hogy az állam az összes bevett felekezetet köteles támogatni, ez pedig újabb támpontot jelentett a kormánynak a protestánsok követeléseinek teljesítéséhez és a katolikusok esetleges kéréseinek visszautasításához.

Schioppa úgy vélte, hogy a püspöki kar esetleg felléphetett volna a kormánynál az ügyben, félő volt azonban, hogy a válasz ez lesz: „medice cura te ipsum”,²² azaz, hogy a püspökök által kezelt hatalmas, ám rosszul igazgatott vagyon segítségével létrehozhatott volna plébániákat, és akkor a katolikusok nem lennének hátrányban a protestánsokkal szemben. A nehézségek ellenére a nunciussnak sikerült az ügy szolgálatába állítania néhány tehetséges újságírókat, akik sajtókampányt indítottak a protestánsok követeléseinek teljesítése ellen. A Vatikán kiküldöttje reménykedett abban, hogy sikerülhet az országgyűlésben is ellenzést provokálni.

Ami a katolikus plébániák sürgető ügyének megoldását illeti, Schioppa egyedüli lehetőségnek azt tartotta, hogy az Apostoli Szentszék kötelezze az összes egyházi javadalmast (püspökök, káptalanok, prépostok, apátságok) arra, hogy alapítsanak plébániát a javadalmaikon ott, ahol a katolikus hívők száma 500–1000 fő körül mozog az adott térség politikai székhelyén (amely gyakran határon túlra került). Ily módon több tucatnyi új plébánia jött volna létre. Schioppa – aki szerint a főuraknak már régóta nem volt alkalmuk példás magatartással találkozni az egyházi méltóságok részéről, ami szintén indokolttá tette volna a nuncius fenti javaslatának elfogadását – bízott abban, hogy a jó példát látva a katolikus mágnások is nyújtanának adományokat. Ez ugyanis lehetőséget teremtett volna arra, hogy elegendő számú katolikus plébánia létesüljön még abban az esetben is, ha az állam csak a protestánsok számára biztosít támogatást.

A protestánsok véleménye

Raffay Sándor evangélikus főfelügyelő, felsőbázi tag felszólalása

Lorenzo Schioppa 1924. január 31-én kelt jelentésében²³ arról az értesüléséről tudósította Gasparrit, miszerint protestáns körök úgy vélekednek, hogy a katolikus egyház folyamatosan előnyben részesül az országban. Az efelett érzett sértettségüknek a *Protestáns Szemlé*ben adtak hangot egy tanulmányban,²⁴ amely arról értekezik, hogy az

²² „Orvos, gyógyítsd a magad baját!” (Latin)

²³ Lorenzo Schioppa 1924. január 31-én kelt 2865. sz. jelentése. Jelzete: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, pos. 1. P. O, fasc. 2, foll. 18r–19r

²⁴ RAFFAY, 1924. 11–23.

állam és az egyház kapcsolata Magyarországon egyfelől az állam mindenhatóságára, másfelől a katolikus egyház teljes körű dominanciájára korlátozódik. A tanulmányt szerző Raffay Sándor véleménye szerint az Apostoli Nunciatura felállítása, a katolikusoknak az állami életre gyakorolt növekvő befolyása, valamint a kánonjog egyoldalú alkalmazása egyaránt a katolikus dominanciát szolgálja. A kánonjog ráadásul nemcsak előítéleteket hordoz a protestánsokkal szemben, de néhány fejezetét tekintve érvénytelennek is bizonyul a magyar törvények értelmében. Raffay sajnálatosnak tartotta, hogy Magyarország, amelyet minden oldalról ellenségek vesznek körül, még vallási viszálykodással is gyengíti magát, és hogy az ország nem tud és nem kíván testvériesen részt venni a magyar hívők vallási szolgálatában. Ezen túl az evangélikus főfelügyelő úgy vélte, hogy a magyar állam, eltíporva a régi hagyományokat, nem fektet energiát a vallási felekezetek békés együttélésének biztosítására, és megengedi olyan tendenciák meghonosodását, amelyek nem csupán az írott törvényekkel, ellenkeznek, de amelyek a nemzet erejének felmorzsolódásához vezethetnek.

Ebből az újságcikkből Schioppa szerint egyértelműen kiviláglott egyrészt az, hogy az időszakban az Apostoli Nunciatura még egy protestáns vezető szerint is egyre nagyobb befolyásra tett szert Magyarországon, másrészt pedig az, hogy a kánonjogi kódex előírásai sok bosszúságot okoztak a protestánsoknak azáltal, hogy megszűnt a protestánsok és a katolikusok vallási ügyeinek közös kezelése, ami a nuncius szerint kétségbeejtő.

A nuncius azért továbbította a tanulmány összefoglalóját Gasparrinak, mert úgy vélte, hogy a pápa örömmel fogja fogadni a katolikusok ellenfeleire nézve kellemetlen híreket.

A válasz ellen – katolikus és protestáns vélemények

Schioppát, mint az Apostoli Szentszék, s ezzel együtt a katolikus egyházfő magyarországi képviselőjét élénken foglalkoztatta a válasz kérdése is. Magyarországon ugyanis az időszakban nagyszámú különválás történt, és a polgári házasságok felbontása a korszak viszonyaihoz képest meglehetősen könnyen zajlott. A válásról a nuncius 1924. november 5-én küldött hosszabb jelentést,²⁵ különös tekintettel a protestáns véleményekre.

Schioppa számos jelentésében beszámolt arról, hogy válás jelensége egyre terjed, s ez mind vallási, mind társadalmi tekintetben egyaránt súlyosan fenyegeti Magyarországot. A családi kötelék egyre gyakoribb, könnyedén elintézhető felbontását törvény engedélyezi, amely többek között kimondja, hogy amennyiben az egyik fél hat hónapig bizonyíthatóan távol van, házastársa kezdeményezheti a válást. Kihasználva ezt a törvényt, számos külföldi – különösen olasz – állampolgár, aki saját hazájában nem válhat el, Magyarországra költözik, és miután felvette annak állampolgárságát – ami szintén könnyűszerrel elintézhető –, kényelmesen elválhat.

²⁵ Lorenzo Schioppa 1924. november 5-én kelt 3311. sz. jelentése. Jelzete: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, pos. 1. P. O, fasc. 2, foll. 62r–65v

Ezt a helyzetet látva a nuncius kötelességének érezte, hogy mindent megtegyen annak érdekében, hogy valahogyan megakadályozhassa a családi és társadalmi kötelék folyamatos gyengülését, amelyet a nevezett törvény tett lehetővé.

1923 októberében, a Budapesten megrendezett XVI. Katolikus Nagygyűlésen Schioppa tiltakozó beszédet mondott a válás ellen, és felszólította a katolikus köröket is az ellenlépésekre.²⁶ Mivel a nuncius úgy ítélte meg, hogy az ő szavai nem hozták meg a kívánt eredményt, megkérte a magyar püspököket arra, hogy nyíltan álljanak mellé a válás elleni kampányban. A püspöki kar, eleget téve a kérésnek – a nuncius szerint – kitűnően megfogalmazott körlevelet terjesztett elő, amelyet a katolikus körök nagy meglepéssel nyugtáztak.

A nuncius azonban meg volt győződve arról, hogy gyakorlati eredményeket csak abban az esetben lehet várni a válások számának mérséklését illetően, ha az azt elősegítő törvényt támadják meg. Schioppa Magyarországon ezt kivitelezhetőnek tartotta, mivel a kormány nem volt vallásellenes, a társadalom többsége hívő, és a parlamenti képviselők között 14 pap, valamint jó katolikusok is helyet foglaltak. Ezenkívül a püspöki kar is határozottan fellépett a válást szabályozó törvény ellen, aminek szükségességére a nuncius hívta fel az esztergomi érsek figyelmét az október 6-án kelt levelével; ennek szövegét továbbította hivatali előjáróihoz is.

A levélben Schioppa kifejtette, hogy megítélése szerint a püspöki kar előző évi, válásellenes körlevele Csernoch áldásos, fáradhatatlan tevékenységének egyik legnagyobb eredménye volt, amelynek meg kellett volna hoznia a gyümölcsét, azaz a válások számának csökkenését kellett volna eredményeznie. Ez azonban nem történt meg, így a nuncius megkérte a hercegprímást, hogy a soron következő püspöki konferencián hívja fel a püspöki kar figyelmét arra, hogy gyakorlatiasabb és energikusabb cselekvésre van szükség ahhoz, hogy a válások számának növekedése megállítható legyen. A válás ugyanis – folytatta a nuncius – botrányos fejezete a hazáját Mária országának és apostoli királyságnak nevező magyar nemzet történetének, ahol – sajnálatos módon – törvény könnyíti meg a válást, amit sok olyan külföldi állampolgár is kihasznál, akik szabadulni kívánnak a családi kötelékből, amit saját országuk nem tesz lehetővé. Schioppa konkrétan egy erőteljes hangvételű petíció benyújtását javasolta, amely Magyarország katolikus hívei – a nagykorú férfiakat és nőket egyaránt beleértve – nevében a válást szabályozó törvény eltörlését kérte a Nemzetgyűléstől. A Vatikán megbízottja e célból egy Budapest-központú bizottság létrehozását javasolta, amely az egyházmegyei és plébániai bizottságokkal együttműködve aláírást gyűjthet a petícióhoz, amelyet ezt követően a püspöki kar egy tekintélyes személye jóváhagyhat, majd átnyújthat az igazságügyminiszternek azzal a kéréssel, hogy terjessze a Nemzetgyűlés elé. A nuncius úgy vélte, hogy a Nemzetgyűlés – miután 14 papot és több katolikus hívőt is a képviselők között tudhat – bizonyára kedvezően fogja majd fogadni az egyértelműen vallási indíttatású petíciót, amely így nem szíthat vitát az egyes politikai csoportok között, amelyeknek a nevezett képviselők tagjai. Ami a protestánsokat illeti – folytatta Csernochhoz írott szavait a

²⁶ 1923. december 18-án kelt 2783. sz. jelentés.

nuncius –, el kell fogadniuk a petíciót támogató többség akaratát, tekintve, hogy mind a magyarság körében, mind a parlamentben kisebbséget alkotnak. Mint Schioppa megjegyezte, javaslata nem újszerű, hiszen sikerrel alkalmazták ezt az eljárást például Olaszországban is, ahol, annak ellenére, hogy gyakran vallásellenes és szabadkőműves kormányok váltották egymást, soha nem vezették be a válást jóváhagyó törvényt. A nuncius végezetül kifejtette Csernochnak, hogy minden bizonnyal Magyarországon is sikeres lehetne ez az intézkedés, hiszen itt nem vallásellenes és szabadkőműves kormány van hatalmon, hanem olyan kormány, amelyik mélyen hívőnek vallja magát, és támogatja a püspöki kart és az egyházat. A magyar nép is javarészt vallásosnak bizonyul, és a parlament is olyan sok katolikus képviselőt számlál, amire sehol másutt a világban nem akadt példa. Ilyen kedvező körülmények között nem lehet másodlagos a katolikusok azon akarata, hogy megmentse a társadalom és a haza legfontosabb alapját jelentő család egységét. Ennek fényében – folytatta Schioppa – az esetleges politikai ellenvetések le kell győznie a vallási, társadalmi és morális szempontból egyaránt kívánatos akaratnak. Végezetül a nuncius tolmácsolta Csernochnak abbéli reményét, hogy a hercegprímás és a püspöki kar egyaránt elfogadja a javaslatot, és hajlandó lépéseket tenni annak sikere érdekében.

Csernoch János latin nyelvű válaszát a nuncius 1924. november 1-jén kapta kézhez. Ebben a hercegprímás azt a nézetét juttatta kifejezésre, hogy miután a legutóbbi püspöki konferencia sem hozott eredményt a kérdést illetően, a válás problémája valószínűleg még nem áll készen a megoldásra. A politikai körülmények sem kedveztek annak, hogy egy ilyen megoldással előálljon a katolikus egyház, ezért Csernoch arra kérte a nunciust, hogy tanúsítson megértést a magyar püspöki kar várakozó álláspontja iránt. Bár a magyar katolikus egyház szívéen viselte a válás ügyét, sok más problémát is szem előtt kellett tartania, s ezért el kívánta kerülni a vihart. A levél megfogalmazása szerint ez azonban nem jelentette azt, hogy Csernoch a jövőben ne állt volna készen az erélyesebb fellépésre az ilyen és ehhez hasonló kérdéseket illetően.

Természetesen Schioppa nem találta kielégítőnek ezt a választ, és úgy vélte, hogy a körülmények sem igazolják azt. A nuncius nem találta indokoltnak Csernoch választ a hozzá írott levelében foglaltak miatt sem, és úgy vélte, hogy a hercegprímás maga is tisztában lehetett azzal, hogy a körülmények nem kedvezőtlenek az általa tett javaslat kivitelezéséhez. Ezenfelül a jelentés nem talált olyan politikai tényezőket sem, amelyek akadályt jelenthettek javaslata megvalósításához, és teljességgel indokolatlannak tartotta a hercegprímás ettől való félelmét. A nuncius szerint nyilvánvaló volt, hogy egy olyan lépés, amelyet javaslata jelentett, tiltakozást válthat ki a protestáns körökből. Emlékeztetett azonban arra, hogy a protestánsok sem törődtek a katolikusok felháborodásával akkor, amikor 1894-ben – a nuncius szavaival élve – „kiprovokálták” a válást elismerő törvényt,²⁷ s ráadásul a protestáns felekezetűek kisebbségben voltak Magyarországon, így alá kellett volna rendelniük magukat a katolikus többség akaratának, már csak azért is, mert a szóban forgó törvény nem politikai, hanem

²⁷ 1894. évi 31. törvénycikk a házassági jogról. 1000 év törvényei:
<http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6555>. (Letöltés 2017. október 15-én.)

egyértelműen vallási rendelkezésnek tekinthető. Mindezt Schioppa kifejtette több püspöknek is a konferencia előtt, amely a nuncius javaslatát is hivatott volt tárgyalni, de – mint írja – sajnálatos módon ezeken a konferenciákon a püspökök a hercegprímás akaratának engedelmessé váltak, aki kész döntésekkel állt elő, így a püspöki karnak nem maradt más választása, mint jóváhagyni az elhangzottakat, amint azt ők maguk bevallották a diplomátának. A nuncius szerint ez magyarázatul szolgált arra, hogy míg másutt a püspöki konferenciák hosszas előkészítést igényeltek és hetekig is elhúzódtak, addig Magyarországon ez az esemény csupán 1–2 napot vett igénybe, az ülések időtartama pedig csupán 2–3 óra.

Schioppa szerint Csernoch válasza kettős értelmet hordozott. Egyfelől tükrözte, hogy a magyar katolikus egyház továbbra is azt a hozzáállást követte, hogy hagyni kell a történéseket a maguk medrében folyni, ami már sokszor okozott kárt az ország vallási életében. Ezt az elvet a konfliktusvállalástól való félelem magyarázta, és az a szándék, hogy a püspöki kar ne kerüljön összetűzésbe a kormánnyal, amelytől a főpapság a fizetését kapta. Másfelől – és a nuncius ezt tartotta a fő indoknak – a levél az egyházi javadalmak esetleges csökkenése miatti aggodalmat sugallta, amelyet a magyar katolikus főpásztorok a vatikáni diplomata meglátása szerint a hívek lelki és vallási életének érdeke elé helyeztek. Máskülönben – folytatta Gasparrinak szóló fejtegetését Schioppa – a hercegprímás nem írta volna azt, hogy a magyar egyháznak így is jelentős problémákkal kell szembenéznie.

Végül a nuncius Csernoch ellenjavaslatát illetően – miszerint az ügy további, nagygyűléseken való megbeszéléseket igényel a püspöki kar részéről – leszögezte, hogy az nem irányul másra, mint a probléma eltussolására. Azt ugyanis mindenki tudta, hogy ezek a nagygyűlések mennyit értek a gyakorlatban: nem került sor valódi szavazásra, csak hangzatos, tapsvihart kiváltó szónoklatokra, amelyek nemhogy gyakorlati hasznot nem hoztak, de sok esetben még ártottak is. Erre példának a nuncius Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök egyik nem sokkal korábban elhangzott beszédét említette, amelyben a püspök olyan szégyentelen igazságérzettel beszélt a szokások hanyatlásáról, hogy még a falak is belepirultak, pedig apácák és szerzetesek is nagy számban jelen voltak.

Jelentése végén a nuncius elnézést kért annak terjedelme miatt, és arra kérte Gasparrt, hogy tájékoztassa őt, vajon helyesen cselekedett-e, vagy maradt-e még teendője a kérdéssel kapcsolatban.

Összegzés

Közlésünkben a pápai nuncius 1920–1924 között Rómába továbbított mintegy háromezer jelentéséből válogattunk, amelyek a hazai protestantizmussal kapcsolatos lényeges tudnivalókat foglalják össze, katolikus szempontból. Ebből kivilágott, hogy noha a protestantizmus hívei létszámukat tekintve jóval kevesebben voltak, mint a katolikusok, de szervezettségük és képzettségük folytán a politikai és a kulturális életben jelentősebb befolyásra tettek szert. Ez a tendencia csak erősödött az országhatárok összezsugorodása után, amikor mind a katolikusok, mind a protestánsok létszámaránya megnövekedett – hiszen az ortodox és görögkatolikus

lakosság többsége a szomszédos államok állampolgárai lettek –, bár az ország továbbra is katolikus többségű maradt. Ezért a protestánsok hátrányban érezték magukat, annak ellenére, hogy a közéletben nagyobb befolyással rendelkeztek. A korszak hangulatáról adott jellemzést az a katolikus parlamenti interpelláció, amely – bár névleg Schioppa lépését kifogásolta –, alapvetően nem annyira a nuncius, mint inkább a protestáns felekezeti kormányzó ellen irányult, azonban a felszólaló nem tartotta tiszteletben a diplomáciai szokásokat, miszerint egy idegen kormány hivatalos képviselőjét nem lehet megtámadni a parlamentben. Majd képet alkothattunk arról, hogy a protestánsok részt kértek az egyházi javakból, azzal érvelve, hogy a szent királyok a közvagyonból adományoztak birtokokat, ellentétben a katolikus érveléssel, miszerint a királyi adományok a királyok magánvagyonából kerültek egyházi tulajdonba. A válások nagy számát aggodalommal figyelő nuncius ezen a téren is ellentétéről jelentett a katolikus és protestáns álláspont között.

Felhasznált irodalom

Levéltári források

- Lorenzo Schioppa 1920. november 23-án kelt 155. sz. jelentése. Jelzete: S.RR.SS. AA.EE.SS. Austria–Ungheria, pos. 1466–1467, fasc. 594, foll. 47r–50v
- Lorenzo Schioppa 1922. október 18-án kelt 2044. sz. jelentése. Jelzete: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, pos. 7. P.O, fasc. 5, foll. 47ar–48r
- Lorenzo Schioppa 1923. január 26-án kelt 2191. sz. jelentése. Jelzete: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, pos. 1. P.O, fasc. 1, foll. 37r–38v
- Lorenzo Schioppa 1924. január 31-én kelt 2865. sz. jelentése. Jelzete: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, pos. 1. P. O, fasc. 2, foll. 18r–19r
- Lorenzo Schioppa 1924. október 6-án kelt 3252. sz. jelentése. Jelzete: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, pos. 1. P. O, fasc. 2, foll. 50r–51r
- Lorenzo Schioppa 1924. november 5-én kelt 3311. sz. jelentése. Jelzete: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, pos. 1. P. O, fasc. 2, foll. 62r–65v
- S.RR.SS. AA.EE.SS. Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati [Fondo Affari Ecclesiastici Straordinari (Vatikáni Államtűkarság Államok közti Kapcsolatok Szekciójának Történeti Levéltára)
- pos. positio (őrzési egység)
- fasc. fasciculus (iratcsomó)
- fólió adata r (recto) és v (verso – egy esetben hibás fóliószámozás miatt „a”).

Szakirodalom

HAMERLI

2017

HAMERLI PETRA: A Trianont követő „zűrzavar” Lorenzo Schioppa apostoli nuncius szemével (1920. október–december). *Egyháztörténeti Szemle* XVIII. 2017. 2. sz. 80–96.

HAMERLI–SOMORJAI

Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből, 1920–1925. Szerk. HAMERLI PETRA és SOMORJAI ÁDÁM OSB. Megjelentetés alatt.

MRKONJIC

2008

MRKONJIC, TOMISLAV: Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria (1920–1939). *Gli archivi della Santa Sede e il regno d’Ungheria (sec. 15–20). In memoriam di Lajos Pásztor.* Szerk. PLATANIA, GAETANO–SANFILIPPO, MATTEO–TUSOR, PÉTER. Kiadja a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Egyháztörténeti Kutatócsoportja, Bp.,–Roma, 2008. (Bibliotheca Historiae ecclesiasticae universitatis catholicae de Petro Pázmány nuncupatae. series i. Collectanea Vaticana Hungariae. classis i. Vol. 4.), 274–284.

RAFFAY

1924

RAFFAY SÁNDOR: Eltolódások az állam és egyház életében. *Protestáns Szemle*, 33. évf. 1924. I–X. füzet, 11–23.

SOMORJAI

2016a

SOMORJAI ÁDÁM: Kétszáz éves a Vatikáni Államtitkárság történeti – „külügyminisztériumi” – levéltára. Módszertani szempontok a magyar vonatkozású források kutatásához. *Levéltári Közlemények* 87. évf. 2016. 219–248.

SOMORJAI

2016b

SOMORJAI ÁDÁM: Magyar vonatkozású kutatások a Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltárában. *Levéltári Szemle* 66. évf. 2016. 3. sz. 45–57.

TÓTH

2015

TÓTH KRISZTINA: Lorenzo Schioppa nuncius követutasítása. *Magyarország és a Szentszékek diplomáciai kapcsolatai, 1920–2015.* Szerk. FEJÉRDY ANDRÁS, MÉTEM, Bp.,–Roma 2015. 85–105.